

Zygmunt Wojtaszek

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych

SGGW w Warszawie

Wkład nauk ekonomiczno-rolniczych do rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej

1088

W skład nauk ekonomiczno-rolniczych wchodzi kilkanaście dyscyplin, których nazwy i zakres treści badań ulegają ciągłym zmianom. Zmiany te są, z jednej strony, konsekwencją rozwoju nauki, a z drugiej – powstawania nowych kierunków kształcenia kadry dla gospodarki. Specyficzną cechą nauk ekonomiczno-rolniczych jest to, że nie tworzą w sposób bezpośredni produktów i rzeczy użytkowych, które można łatwo dostrzec, zmierzyć i ocenić wartością pieniężną. Służą natomiast praktyce przez wyjaśnienie trendów rozwojowych gospodarki i formułowanie zasad sprawnego nią sterowania. Dostarczają materiału do edukacji ekonomicznej rolników, przetwórców surowców rolniczych i pracowników różnych szczebli zarządzania gospodarką. Kreatywna rola nauk ekonomiczno-rolniczych polega na poszukiwaniu, drogą badań, sił napędzających wzrost gospodarczy i wskazywaniu sposobów praktycznego wykorzystania tych sił. Tworzą więc podstawy kształtowania strategii rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz sprawnego funkcjonowania jednostek gospodarczych w tych sektorach. Uzyskane wyniki badań przekazywane są praktyce za pomocą publikacji lub informacji składanych zainteresowanym władzom państwa i organizacjom.

W celu oceny wkładu nauk ekonomiczno-rolniczych do rozwoju gospodarki rolno-żywnościowej dokonano przeglądu osiągnięć nie według dyscyplin, które zwyczajowo wybierają swoich przedstawicieli do Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN, lecz na podstawie charakteru i przydatności wyników badań. Kryteria te pozwalają wyodrębnić dorobek:

- a) metodyczny, który umożliwia i ułatwia praktykom mierzenie, analizowanie i ocenianie uzyskanych wyników oraz przygotowywanie decyzji gospodarczych;
- b) poznawczy, wykrywający i oświetlający różne aspekty zjawisk ekonomiczno-rolniczych oraz wykazujący rolę i znaczenie tych zjawisk w rozwoju życia społeczno-gospodarczego.

W każdej z tych grup przedstawiono przydatność praktyczną dorobku oraz ogniwa i szczeble gospodarki, w których został wykorzystany lub dla których mógł być użyteczny. Scharakteryzowano istotne jego elementy, niejako publicznie dostępne (opublikowane) i dostrzegalne, opracowane przez polskich naukowców, bądź też

zaczepnięte z literatury obcej, ale do polskich warunków dostosowane. Za cezurę czasową przyjęto początek lat sześćdziesiątych, w których nastąpiła już, po usunięciu zniszczeń wojennych, pewna stabilizacja placówek naukowych i zasadnicza część kadry zdobyła dostateczne doświadczenie w pracy badawczej. Młodzi ekonomiści rolni zaczęli odbywać staże w zagranicznych ośrodkach naukowych i gospodarstwach. Na język polski przetłumaczono i wydano kilka podręczników znanych w świecie zachodnim ekonomistów (m.in. Blohm, Andreae, Weinschenck, Maimberg, Heady, Castle, Herlemann, Stamer). Jednocześnie w tych latach umocnił się pogląd polityczny akceptujący wielosektorowy model polskiego rolnictwa. Był to okres, w którym gospodarka polska centralnie zarządzana (nakazowa) przybierała charakter gospodarki mieszanej. Stopniowo znoszono obowiązkowe dostawy ziemniaków, mleka, żywca i zboża oraz rozszerzano zakres stosowania instrumentów rynkowych. W literaturze ekonomiczno-rolniczej lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych można wyraźnie dostrzec związki kierunków badań w Polsce z procesami gospodarczymi zachodzącymi w innych krajach. Na tle występujących w tym czasie w krajach zachodnich takich zjawisk, jak np. kryzys energetyczny, kryzys żywnościowy, zakłócenia równowagi w ekosystemach żywicielskich itp. zapoczątkowano odpowiednie badania w warunkach Polski. Na czoło wysuwano jednak problem wzrostu produkcji surowców rolniczych i żywności jako dobra deficytowego przez cały powojenny okres. Zakres badań tzw. efektywnościowych był dość ograniczony ramami preferowanej doktrynalnie własności państwowej i towarzyszącymi jej cechami. Silniej akcentowane było podejście tzw. pozytywne, czyli objaśniające stosowane sposoby gospodarowania i podejmowania decyzji w zmieniających się warunkach, aniżeli podejście tzw. normatywne, polegające na wyznaczaniu określonych kierunków postępowania władzom państwa czy kierownikom jednostek gospodarczych.

I. Dorobek poznawczy

Równoległe do zmian w rozwoju sił wytwórczych w kraju, do którego zresztą mają swój wkład również ekonomiści rolni, ciągłym badaniom poznawczym podlegały:

1. Współzależność między rozwojem gospodarki żywnościowej i gospodarki narodowej, między sektorami, a także między rozwojem rolnictwa i układami strukturalnymi wsi.
2. Uwarunkowania ekonomiczno-techniczne i społeczne rozwoju rolnictwa, przetwórstwa rolno-spożywczego, konsumpcji żywności, popytu na żywność, dochodowości gospodarstw i poziomu życia ludności rolniczej i wiejskiej.
3. Przemiany w strukturze agrarnej i demograficznej wsi, w infrastrukturze rolnictwa i wsi oraz w obrocie towarowym na rynkach surowców rolniczych, środków produkcji i żywności.

4. Reakcje gospodarstw rolniczych na instrumenty ekonomiczne (dotacje, kredyty, relacje cen, cła itp.) stosowane w ramach polityki rolnej i ogólnej polityki gospodarczej państwa, zwłaszcza w zakresie efektywności wykorzystania podstawowych czynników produkcji, rozwoju postępu, itp.
5. Skutki dyrektywnego sterowania rozwojem produkcji zwierzęcej w PGR.
6. Tendencje i uwarunkowania ekonomiczno-technologiczne przemian w technologii i kosztach produkcji poszczególnych artykułów rolniczych w różnych typach i formach organizacyjnych gospodarstw i przedsiębiorstw oraz ich wpływ na strukturę asortymentową produkcji rolniczej i jakość żywności.
7. Skuteczność ekonomiczna gospodarowania w rolnictwie przy różnych formach własności (prywatna, państwowa, spółdzielcza) i w różnych strukturach organizacyjnych (gospodarstwa rodzinne, PGR, RSP i inne).
8. Efektywność ekonomiczna i społeczno-organizacyjna metod, stylów i technik zarządzania podstawową jednostką gospodarczą w rolnictwie (m. in. udział załogi w zarządzaniu).
9. Wpływ wykształcenia pracowników zatrudnionych w gospodarce rolno-żywnościowej na poziom gospodarowania i osiągane efekty oraz na wprowadzanie innowacji.
10. Ekonomia i organizacja wiejskiego gospodarstwa domowego.

Na podstawie tych badań określono makroekonomiczne proporcje i wskaźniki wzrostu produkcji rolniczej i podaży surowców rolniczych, podaży i popytu na żywność oraz możliwości eksportowe. Natomiast w ujęciu mikroekonomicznym określono warunki sprawnego funkcjonowania podstawowych jednostek gospodarczych w rolnictwie, pożądane ich wielkości, formy organizacji i technizacji produkcji oraz wykazano rozpiętości między potencjałem, jakim dysponują gospodarstwa, a rzeczywistym poziomem produkcji i dochodu. Rozpoznano też zależności rozwoju gospodarstwa rodzinnego od poziomu rozwoju rodziny rolnika oraz motywy wprowadzania postępu do gospodarstw małych i dużych.

Po zidentyfikowaniu – poprzez badania – barier, zagrożeń i niedomagań w rozwoju gospodarki rolno-żywnościowej i gospodarstw rolnych sformułowano koncepcje ich eliminacji lub ograniczenia pola działania. Dużą rolę w tym zakresie odegrał Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN, który systematycznie organizował problemowe sesje naukowe i tworzył grupy specjalistów do opracowania ekspertyz i opinii naukowej oraz koncepcji w sprawach rozwoju wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Do ważnych koncepcji zaliczyć można:

1. Stworzenie polskiej koncepcji wyodrębnienia kompleksu gospodarki żywnościowej jako subsystemu gospodarki narodowej. W tym zakresie stworzono zespół niezbędnych definicji oraz opracowano system parametrów i wskaźników pozwalających bieżąco analizować stan tego kompleksu oraz programować (optymalizować) jego rozwój i tym rozwojem sterować. Koncepcja ta została w znacznej części wykorzystana do kształtowania założeń strategicznych rozwoju poszczególnych segmentów gospodarki żywnościowej w ich wzajemnym powiązaniu.

2. Opracowanie podstaw i założeń reformy gospodarczej w gospodarce żywnościowej w ramach ogólnej reformy gospodarczej kraju, rozpoczętej w początkach lat osiemdziesiątych. Celem tej koncepcji było odrzucenie centralistycznych zasad zarządzania rolnictwem, wstrzymanie przepływu ziemi z gospodarki prywatnej do uspołecznionej, ograniczenie dotacji przedmiotowych itd. Uznano, że podstawowym zadaniem, jakie ma spełnić reforma, jest zdecentralizowanie zarządzania, nadanie przedsiębiorstwom rolniczym samodzielności, urealnienie cen rolnych i żywności oraz oparcie działalności jednostek gospodarczych na rzeczywistym, a nie pozornym rachunku ekonomicznym. Aktywność ekonomistów rolnych w tym zakresie zapewne znacznie zaważyła, że w rolnictwie reformę gospodarczą wprowadzono wcześniej aniżeli w innych działach gospodarki narodowej i że ceny żywności zostały uwolnione jeszcze przed wprowadzeniem pełnej gospodarki rynkowej.
3. Zarysowujące się dysproporcje w rozwoju gospodarki żywnościowej i warunków życia na wsi w poszczególnych regionach kraju wskazały potrzebę regionalizacji polityki rolnej. Koncepcja ta zaowocowała wprowadzeniem w niektórych regionach upośledzonych gospodarczo (np. górskim) preferencji ekonomicznych poszerzających możliwości rozwojowe i polepszających warunki życia miejscowej ludności rolniczej. Koncepcja polityki regionalnej jest nadal przedmiotem studiów, gdyż reguły gospodarki rynkowej wymagają stosowania innych rozwiązań niż te, które są skuteczne tylko w gospodarce centralnie zarządzanej.
4. Stworzenie koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Jest to efekt badań nad strukturą zatrudnienia, przemianami w strukturze agrarnej i warunkami ekonomicznymi życia ludności wiejskiej (m. in. niski poziom dochodu). W ramach tej koncepcji ustalono kierunki rozwoju gospodarki na obszarach o niekorzystnych dla rolnictwa warunkach przyrodniczych. Koncepcja stała się już dostatecznie popularna i znalazła swój wyraz w licznych próbach powstawania i rozwijania na obszarach wiejskich pozarolniczych gałęzi produkcji i usług oraz tzw. agrobiznesu.
5. Uznano, że w rolnictwie mogą dobrze funkcjonować różne formy organizacyjne i własnościowe gospodarstw i przedsiębiorstw, jeśli są tworzone z woli gospodarzy, na ich rachunek i odpowiedzialność. Mogą to być np. gospodarstwa jednorodzinne, grupowe, wielopokoleniowe, spółkowe, spółdzielcze i państwowe. Krytycznie zaś oceniono proces powszechnego tworzenia w latach siedemdziesiątych zbyt dużych i wielozakładowych państwowych i spółdzielczych przedsiębiorstw rolniczych. Mogą być one efektywne tylko w sprzyjających warunkach terenowych i przy wybitnym kierownictwie. Postulowano natomiast tworzenie w sektorze rolnictwa uspołecznionego przedsiębiorstw o takiej wielkości i strukturze, którą można zarządzać „z jednej ręki”. Wykazano też pozytywne efekty, jakie daje łączenie pod jednym kierownictwem produkcji surowca, jego uszlachetnianie lub przetwarzanie. Koncepcje te są w znacznej mierze realizowane w ostatnich latach, czyli po wprowadzeniu gospodarki rynkowej, zwłaszcza w procesie przekształceń gospodarki b. PGR i RSP.

6. W celu podniesienia stopnia wykorzystania w rozdrobnionym rolnictwie chłopskim techniki rolniczej i postępu biologicznego stworzono koncepcję specjalizacji gospodarstw. Głównym jej zadaniem było powiększenie skali produkcji poszczególnych produktów. Realizacja tej koncepcji, mimo błędów popełnionych przez władze państwowe w formach materialnego popierania i tempa tworzenia gospodarstw specjalistycznych, była czynnikiem inspirującym do rozwoju badań nad organizacją gospodarstw rodzinnych i urealnienia pracy doradczej służby rolnej. Popularyzacja specjalizacji następowała m. in. za pomocą opracowywania i publikowania przez pracowników nauk ekonomiczno-rolniczych odpowiednich modeli organizacji gospodarstw.

Po wprowadzeniu gospodarki rynkowej ekonomiczno-rolnicze ośrodki naukowe skoncentrowały uwagę na problemach związanych z procesami przystosowawczymi, a więc na warunkach i wynikach towarzyszących przechodzeniu gospodarki żywnościowej z gospodarki centralnie planowanej do gospodarki regulowanej przez rynek. Poszukuje się odpowiednich kierunków polityki w tym zakresie. Przedmiotem szczególnych zainteresowań stały się takie zagadnienia, jak: rozwój infrastruktury rynku rolnego i żywnościowego, sytuacja produkcyjno-ekonomiczna różnych typów gospodarstw, marketing w rolnictwie, tendencje zmian cen rolnych i ich uwarunkowania, przekształcenia własnościowe w gospodarce żywnościowej itd. Analizuje się też przydatność cen, kredytu, opłat wyrównawczych, ceł i innych instrumentów w polityce państwa. Realizuje się szeroki program badań nad strategią i polityką integracji Polski w zakresie gospodarki żywnościowej z krajami Unii Europejskiej. Poważnie rozszerzono tematykę badań ekonomiczno-rolniczych z zakresu ochrony środowiska przyrodniczego i zasobów naturalnych.

W konsekwencji tych badań, głównie teoretycznych, ale popartych możliwym do uzyskania w okresie trzech lat materiałem empirycznym, opracowano:

1. Zakres i formy zaangażowania państwa (interwencjonizm i protekcjonizm) w funkcjonowanie rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego. Chodzi tu o zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego kraju i dodatniego salda eksportowo-importowego w zakresie produkcji rolniczej. Krytyczna ocena stanowiska państwa wobec zaostrzających się problemów rolnictwa i gospodarki żywnościowej w pierwszej fazie liberalizacji rynku i przekształceń (lata 1989–1990) była jednym z czynników wprowadzenia polityki interwencjonizmu rynkowego w latach 1992–1994. Natomiast, mimo przeważającej negatywnej oceny opłat wyrównawczych, instrument ten został wprowadzony do praktyki polskiej polityki rolnej;
2. Dokonano oceny makroekonomicznych skutków dla polskiej gospodarki żywnościowej na okoliczność akceptacji Rundy Urugwajskiej GATT;
3. Określono elementy oraz instrumenty ekonomiczne i prawne, jakimi państwo może oddziaływać w warunkach gospodarki rynkowej na ochronę ekosystemów przed degradacją, a żywności – przed skażeniami w jej procesach produkcyjnych.

Opracowano też podstawy techniczne i organizacyjne tworzenia gospodarstw ekologicznych i wdrażania systemu integrowanej produkcji rolniczej.

4. Opracowano i wdrożono system analiz branżowych rynków rolnych i żywnościowych. Obejmuje on procedury gromadzenia i przetwarzania informacji statystycznych oraz metodykę analiz i prognozowania krótkoterminowego ważniejszych procesów na rynkach zbóż, ziemniaków, cukru, nasion roślin oleistych, warzyw i owoców, mleka, mięsa, produktów drobiarskich i środków produkcji dla rolnictwa. Wyniki tych analiz są na bieżąco wykorzystywane zarówno przez wyspecjalizowane agendy rządowe, jak i przez firmy prywatne (w tym eksporterów i importerów). Wyniki badań są systematycznie publikowane jako materiały ogólnodostępne.

Jeśli chodzi o restrukturyzację państwowej i spółdzielczej bazy materialnej gospodarki żywnościowej w latach 1989–90, to udział środowiska naukowego ekonomistów rolnych w pierwszej fazie był niewielki. Odnosiło się ono raczej krytycznie do tempa i sposobów przekształceń, powodujących zbyt wielkie straty w majątku narodowym. Nie zostały tu bowiem wykorzystane koncepcje uzdrowienia ekonomicznego tej gospodarki, opracowane w latach osiemdziesiątych. Mimo to, po decyzji politycznej z roku 1991 o przekształceniach mienia państwowego w rolnictwie, młode pokolenie ekonomistów rolnych i prawników włączyło się aktywnie do opracowania programu i zasad organizacyjno-prawnych tworzenia nowych form przedsiębiorstw (spółki, dzierżawa, administracja, zarząd itp.) dostosowanych do warunków gospodarki rynkowej. Opracowano również koncepcje finansowania przekształceń (środki własne, kredyt, czynsz dzierżawny, terminy płatności itp.).

II. Dorobek metodyczny

Przegląd ograniczono, z natury rzeczy, tylko do dorobku ważniejszego i oryginalnego, służącego praktyce gospodarczej. Podano zatem nazwę problemu, którego dorobek dotyczy, jego cel, przeznaczenie i stopień wykorzystania. Nie omawiano natomiast treści i podstaw konstrukcji metod. Dorobek metodyczny oparty na badaniach materiału empirycznego obejmuje:

- współczynniki,
- normy i normatywy.

Współczynniki są to liczby względnie stałe, odzwierciedlające relacje techniczno-organizacyjne lub ekonomiczne, służące do przetwarzania pierwotnego materiału statystycznego (surowych informacji), pochodzącego z podlegających analizie obiektów, na materiał nadający się do analizy gospodarczej. Do ważniejszych opracowanych współczynników zaliczono:

1. Energochłonności produkcji rolniczej. Używane w planowaniu organizacji produkcji w gospodarstwach i do wyboru kierunków intensyfikacji rolnictwa z punktu widzenia optymalizacji bilansu energetycznego.
2. Przeliczenia ludności pracującej w rolnictwie na osoby (jednostki) pełnosprawne i pełnozatrudnione. Stosowane są przy ustalaniu zasobów siły roboczej, zwłaszcza w gospodarce rodzinnej i przy sporządzaniu bilansów pracy. Wykorzystuje je m.in. GUS.
3. Ustalania intensywności organizacji gospodarstw rolniczych i organizacji rolnictwa w układzie regionalnym. Wykorzystuje je doradcza służba rolna do porównań stanu i dynamiki intensywności organizacji gospodarstw lub rolnictwa wsi, gmin i rejonów.
4. Bonitacji gleb (grupa współczynników zróżnicowanych dla różnych potrzeb). Używane przy wymianie gruntów, wymierzaniu podatków według hektarów przeliczeniowych, a także do obliczania wskaźnika bonitacji gleb, stosowanego w analizach porównawczych wyników gospodarstw rolnych.
5. Ukształtowania rozłogu gruntów. Współczynnik stosowany przez służbę geodezyjną przy urządzeniu obszarów wiejskich.
6. Przeliczenia inwentarza żywego na sztuki duże, obornikowe i żywieniowe. Stosowane powszechnie w ocenie produkcji zwierzęcej oraz analizie i organizacji gospodarstw. Wykorzystuje je również GUS do przedstawiania stanu inwentarza żywego w rolnictwie.
7. Łącznego wyrażania zasobów siły roboczej, siły pociągowej i napędowej oraz maszyn i urządzeń. Służą one do ustalania skutków produkcyjnych i ekonomicznych substytucji zasobów energetycznych w gospodarstwach.

Swoisty współczynnik stanowi jednostka zbożowa. Służy ona do mierzenia produktywności ziemi i jest powszechnie wykorzystana do syntetycznego wyrażania wielkości produkcji rolniczej w kraju, jednostkach administracyjnych i w gospodarstwach.

Normy i normatywy służą do projektowania urządzenia i reorganizacji gospodarstw rolniczych, planowania produkcji, a także do przygotowania decyzji gospodarczych na różnych szczeblach zarządzania w rolnictwie. Dotychczas opracowano kilka zestawów norm i normatywów opublikowanych w katalogach, w kalendarzach rolniczych lub w czasopiśmie dostępnych rolnikom i innym osobom i instytucjom. Na uwagę zasługują następujące normy i normatywy opracowane przez ekonomistów i co pewien czas aktualizowane.

1. Nakładów pracy i siły pociągowej w produkcji rolniczej – kilka wariantów dla różnych poziomów mechanizacji, warunków przyrodniczych i wielkości gospodarstw.
2. Wydajności eksploatacyjnej maszyn rolniczych.
3. Zapotrzebowania środków obrotowych w procesach produkcyjnych przy stosowaniu różnych technologii.

Metody ustalania parametrów ekonomiczno-technicznych

Ekonomiści rolni pracujący w zakładach naukowych nie mogą wyręczać praktyków pracujących w różnych ogniach gospodarki rolno-żywnościowej w podejmowaniu decyzji i kierowaniu gospodarką. Natomiast powinni, i to jest ich obowiązkiem, dostarczać odpowiednich instrumentów. Instrumentami takimi są m.in. metody gromadzenia informacji, ustalania parametrów ekonomiczno-technicznych oraz metody analizy i oceny stanu, struktury i dynamiki rozwoju gospodarki, efektywności gospodarowania, a także do podejmowania decyzji dotyczących przekształceń rolnictwa w kierunku korzystniejszym z ekonomicznego punktu widzenia. Znaczenie tych metod polega na tym, że umożliwiają one osiąganie poprawnych i porównywalnych wyników rachunku, a co za tym idzie obiektywizują ocenę rozpatrywanych zjawisk i problemów oraz urealniają wnioski i decyzje. Uczą one kierowników jednostek gospodarczych umiejętności zarządzania w określonych warunkach przyrodniczych, ekonomicznych i społecznych. Wspomagają ich ambicje samodzielnego rozwiązywania powstających problemów.

Opracowywanie metod użytecznych dla praktyki, ujmowanych wspólną nazwą rachunku ekonomicznego, było i jest jedną z ważniejszych funkcji nauki. Oczywiście, obok metod utylitarnych prostych i dostępnych rolnikom przeciętnie wykształconym, pracownicy nauk ekonomiczno-rolniczych opracowują metody, w pewnym sensie specjalistyczne, np. metody ekonometryczne na własny użytek, służące do rozpoznawania mechanizmów powstawania struktury różnych zjawisk gospodarczych i wykrywania czynników wywołujących postęp. Tutaj wskażemy tylko metody typu utylitarnego.

1. Metody gromadzenia informacji gospodarczych

Najlepszym źródłem pierwotnego materiału empirycznego przydatnego do badań ekonomiczno-rolniczych i do podejmowania decyzji w jednostkach gospodarczych jest rachunkowość. Wysiłek ekonomistów rolnictwa koncentrował się na dwóch kierunkach, tj. na doskonaleniu systemu księgowości urzędowej i na rozwijaniu rachunkowości gospodarstw chłopskich. Poza włączeniem się do opracowania ogólnokrajowego państwowego systemu księgowości, obowiązującej wszystkie jednostki płacące podatek dochodowy i podlegające kontroli urzędów skarbowych i innych upoważnionych jednostek administracji państwowej, ekonomiści rolni opracowali szereg uzupełnień i modyfikacji do systemu księgowości prowadzonej w gospodarstwach rolnych państwowych i spółdzielczych. Uzupełnienia te dotyczyły głównie sposobów rejestracji zdarzeń gospodarczych, pozwalających na pozaksięgowo obliczanie kosztów produkcji poszczególnych produktów i na urealnienie rachunku dochodowości działów i gałęzi w przedsiębiorstwach i zakładach rolnych. Usprawnienia te spowodowały, że księgowość w sektorze rolnictwa uspołecznionego stała się bardziej użyteczna dla kontroli przebiegu procesu gospodarczego. Ostatnio zaś podjęto próby stworzenia systemu rachunkowości zarządczej, wykorzystującej tech-

nikę komputerową, uwzględniającej warunki gospodarki rynkowej oraz specyfikę powstających form własnościowo-organizacyjnych gospodarstw wielkotowarowych (prywatne, dzierżawione, spółkowe, spółdzielcze i oddane w administrację lub w zarząd). Z tego systemu korzysta już część gospodarstw.

Prywatne gospodarstwa chłopskie płacące podatek gruntowy nie mają obowiązku prowadzenia rachunkowości. Dla celów naukowych rachunkowość jest prowadzona w pewnej liczbie gospodarstw chłopskich, typowych dla warunków polskich, pod kierownictwem Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Ze względu na to, że informacje z gospodarstw prowadzących rachunkowość są wielostronnie wykorzystywane zarówno w polityce rolnej, jak i w doskonaleniu organizacji gospodarstw oraz w dydaktyce ekonomiści, zwłaszcza zatrudnieni w IERiGŻ, ciągle ulepszają jej system. Utrzymując niezmiennie od 1952 r. ciągłość ewidencji podstawowych zdarzeń gospodarczych, zapewniających porównywalność wyników z kolejnych lat, pewne elementy systemu są okresowo weryfikowane i dostosowywane do bieżących potrzeb. W ostatnich 10 latach m.in. skomputeryzowano zamknięcia ksiąg rachunkowych. Różne ośrodki naukowe ekonomiczno-rolnicze podjęły też skutecznie zrealizowane próby opracowania programów dla pełnej komputeryzacji rachunkowości do ewentualnego wykorzystania przez biura rachunkowe. Wyniki gospodarstw chłopskich prowadzących rachunkowość są corocznie publikowane przez IERiGŻ i ośrodki doradztwa rolniczego.

Informacje z rachunkowości gospodarstw chłopskich, poza poznawczym ich wykorzystaniem, stanowiły również podstawę do opracowania oryginalnego systemu kryteriów, mierników i wskaźników oceny wyników gospodarowania, a głównie efektywności i dochodowości. Ten system ocen (m.in. kategorie produkcji i dochodu objaśniające stopień realizacji różnych zadań przez gospodarstwa rodzinne) jest powszechnie wykorzystywany w analizach ekonomicznych gospodarstw i rolnictwa w Polsce.

W latach 1990–1994 przygotowano algorytmy komputerowe zapewniające porównywalność kategorii i pojęć ekonomicznych polskiego systemu rachunkowości z systemem stosowanym w krajach Unii Europejskiej.

Dla takich sytuacji gospodarczych, gdy nie ma potrzeby lub możliwości zbierania pierwotnych informacji za pomocą pełnej rachunkowości, opracowano systemy uproszczone, w których ważny składnik stanowią „obroty pieniężne”, „karty technologiczne” i „kwestionariusze”.

2. Metody obliczania wskaźników

W celu umożliwienia kierownictwom jednostek gospodarczych i szczebli zarządzania samodzielnego prowadzenia pogłębionych analiz ekonomicznych opracowano dość wyczerpujący zestaw metodyk obliczania wskaźników charakteryzujących poszczególne aspekty procesu gospodarowania w rolnictwie. Spośród ważniejszych wymienimy następujące wskaźniki:

1. Oceny efektywności inwestycji rolniczych. Jest to grupa wskaźników stopniowo doskonalona i uzupełniana. Wykorzystywane są w podejmowaniu decyzji o wyborze miejsca lokalizacji, wielkości i typu inwestycji. Stanowią również podstawę do ubiegania się przedsiębiorców rolnych o kredyt inwestycyjny, zwłaszcza udzielany na preferencyjnych warunkach.
2. Syntetyczny wskaźnik koniunktury w rolnictwie. Obecnie stosowany w rocznych analizach gospodarki rolno-żywnościowej przez IERiGŻ. Wykazuje kierunki zmian w gospodarce i stanowi ważną informację dla władz państwowych, niezbędną w podejmowaniu makroekonomicznych decyzji gospodarczych.
3. Kryteria, mierniki i wskaźniki oznaczania specjalizacji i ukierunkowania produkcyjnego gospodarstw rolniczych. Używane są przy ocenie efektywności i organizacji różnych typów gospodarstw oraz przy ubieganiu się rolników o preferencje ekonomiczne, zaopatrzeniowe, ochronne itp.
4. Ekonomicznej efektywności mechanizacji. Stosowany do oceny skutków ekonomicznych wprowadzania do gospodarstw rolnych różnych maszyn i urządzeń technicznych.
5. Względnej punktowej oceny efektywności gospodarstw rolnych. Często był używany w b. PGR do różnicowania premiowania kierownictwa i załóg gospodarstw lub zakładów w przedsiębiorstwach. Rolna służba doradcza posługuje się nim przy ocenie porównawczej efektywności gospodarstw rodzinnych.
6. Wydajności pracy w rolnictwie w znaczeniu społecznym, ekonomicznym i technicznym. Stosowane m.in. przez GUS.
7. Oceny gospodarki finansowej gospodarstw rodzinnych i wielkotowarowych, zwłaszcza płynności finansowej i zdolności płatniczej. Bardzo ważna grupa wskaźników dla zarządzania w gospodarce rynkowej.
8. Oceny kondycji ekonomicznej gospodarstw rolniczych i zakładów przetwórstwa spożywczego. Jest to nowa grupa wskaźników opracowanych dla analizy procesów dostosowawczych jednostek gospodarczych do warunków gospodarki rynkowej.
9. Mierniki i wskaźniki oceny ekonomicznej postępu technicznego i technologicznego w rolnictwie.

Dużą grupę metodyk obejmuje wycena pieniężna środków produkcji i zasobów gospodarki rolno-żywnościowej. W gospodarce centralnie planowanej dziedzina wyceny środków i majątku była zaniedbana. W związku z tym, po wprowadzeniu systemu gospodarki rynkowej, zaniedbanie to znalazło swój wyraz w braku specjalistów do wyceny majątku państwowego – przeznaczanego do sprzedaży – lub majątku prywatnego – służącego do zabezpieczenia kredytu. Stąd też ekonomiści polscy zaczęli adaptować metodyki stosowane za granicą. Korzystają również z metodyk opracowanych w Polsce w okresie międzywojennym. Należy sądzić, że podobnie jak w innych dziedzinach, tak w zakresie wyceny odpowiednie metodyki zostaną opracowane i zweryfikowane pod względem poprawności oraz przekazane praktyce. Bez właściwej, realnej wyceny pieniężnej środków i zasobów nie może być prowadzony obiektywny rachunek ekonomiczny.

Metody oceny problemów gospodarki rolno-żywnościowej i gospodarstw

Występują tu dwie grupy metod: jedna obejmuje metody przygotowane przede wszystkim na użytek praktyki, a druga – metody specjalne przydatne głównie do poznawczych badań naukowych prowadzonych przez placówki ekonomiczno-rolnicze. Do ważniejszych metod służących praktyce zaliczamy:

1. Obliczanie kosztów produkcji. Wieloletnie próby obliczania jednostkowych kosztów za pomocą metod rozdzielczych mniej lub więcej uorganicznionych, nie dały pozytywnych rezultatów. Koszt jednostkowy produktów rolniczych był rzadko wykorzystywany zarówno przez kierowników gospodarstw, jak i przez władze państwa czy przedsiębiorstwa obrotu towarowego. Dlatego w latach osiemdziesiątych zaniechano popularyzacji tego typu rachunku. W jego miejsce wprowadzono natomiast inną, znacznie prostszą i dającą obiektywniejsze wyniki formę rachunku. Warunkiem tego było zweryfikowanie w latach siedemdziesiątych kryteriów podziału kosztów produkcji rolniczej na koszty stałe i koszty zmienne. Ta koncepcja rachunku została najpierw wprowadzona do projektowania urządzenia gospodarstw, a w latach osiemdziesiątych również do bieżącego zarządzania gospodarstwami i do innych analiz i ocen efektywności i opłacalności produkcji rolniczej.

2. Kalkulacje rolnicze. W procesie podejmowania decyzji gospodarczych najistotniejszym punktem (problemem) jest wybór sposobu lub kierunku działania. Może on być dokonany tylko za pomocą odpowiednich kalkulacji, gdyż decyzje zawsze dotyczą przyszłości. Dotychczas opracowano kilkanaście wersji metodycznych rachunków kalkulacyjnych. Opierają się one na różnych kategoriach kosztów, zwłaszcza zmiennych, specjalnych i alternatywnych. Do najczęściej stosowanych rachunków kalkulacyjnych zaliczyć można:

- rachunek różnicowy, używany w przypadku wyboru i substytucji czynników, produktów lub technologii produkcji;
- rachunek marginalny, stosowany w przypadku intensyfikacji produkcji w gospodarstwie lub rolnictwie.

Dla tych typów kalkulacji opracowano programy komputerowe przystosowane do użytkowania w doradztwie prowadzonym przez służbę rolną.

3. Metody zarządzania i prowadzenia gospodarstw rolniczych. Obejmują one obszerny zestaw metodyk, których rola i znaczenie dla praktyki zmieniają się w miarę zmiany warunków ekonomicznych gospodarowania w rolnictwie. Rozwinięto zatem metody projektowania urządzenia nowo powstających lub reorganizowanych gospodarstw. W miejsce dawniej stosowanych metod bilansowych wprowadzono różne warianty metod optymalizacyjnych. Wchodzą tu w grę takie metody, jak programowanie liniowe i liniowo-dynamiczne, metody symulacyjne i przepływów międzygałęziowych, analiza czynnikowa itp. Metody te mają charakter pomocniczy w badaniach szeregu problemów z zakresu zarówno mikro-, jak i makroekonomiki rolnictwa. Użytkowane w projektowaniu organizacji gospodarstw i w analizie powiązań rolnictwa z innymi gałę-

ziami gospodarki narodowej. Ich zastosowanie jest wielostronne. Na ich upowszechnienie wpłynął fakt wejścia do użytku komputerów. Metodami tymi posługują się obecnie wyspecjalizowani projektanci ośrodków doradztwa rolniczego.

W kilku ostatnich latach rozwijane są metody operacyjne, pomocne w prowadzeniu działalności gospodarczej w warunkach konkurencji rynkowej. Opracowano więc metodykę sporządzania tzw. biznes planów, uwzględniających szczególnie szeroko gospodarkę finansową. Metody te i opracowane dla nich programy komputerowe są już dość powszechnie stosowane przy restrukturyzacji majątku b. PGR, a dla gospodarstw rodzinnych przede wszystkim w przypadkach ubiegania się o kredyt.

4. Metoda ustalania parytetu dochodowego. Pojawiające się konflikty społeczno-polityczne na tle zróżnicowania poziomu dochodów między ludnością zatrudnioną w rolnictwie a zwłaszcza w gospodarce chłopskiej oraz w działach pozarolniczych gospodarki narodowej wywołały potrzebę opracowania metody porównania tych dochodów. Wprowadzono więc pojęcie parytetu dochodowego. W metodzie uwzględniono specyficzne cechy i warunki uzyskiwania dochodów w rolnictwie, inwestowania oraz konsumpcji ludności rolniczej. Parytet dochodowy obliczany przez GUS na podstawie tej metody był przez kilka lat publikowany w rocznikach statystycznych. W ostatnich zaś latach (od 1990 roku) jego wartość oblicza i publikuje w swoich wydawnictwach tylko IERiGŻ.

Opracowano także wiele innych metod służących do wspomagania procesów sterowania sektorem rolnictwa i zarządzania gospodarstwami małymi i dużymi. Są to m. in. metody: prognozowania produkcji, zwłaszcza zwierzęcej, analizy modelowej i analogii w organizacji gospodarstw, amortyzacji środków trwałych, szacowania ryzyka w gospodarstwie i rolnictwie.

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej opracował i stosuje dwie unikalne formy analiz makroekonomicznych rolnictwa, wsi i gospodarki żywnościowej, a mianowicie:

Analiza struktury wsi. Obejmuje strukturę agrarną, infrastrukturę, zatrudnienie, wyposażenie gospodarstw rolnych i domowych, produkcję, obrót ziemią, wielkość i źródła dochodów ludności wiejskiej itp. Opiera się na szczegółowym opisie sytuacji rodzin wiejskich w wybranych wsiach reprezentujących warunki, jakie występują w Polsce. Jest powtarzana co 5 lat. Uzupełnia ona obraz wsi wykazany w statystyce GUS oraz wyniki, jakie daje rachunkowość prowadzona w gospodarstwach.

Analiza sytuacji produkcyjno-ekonomicznej rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Prowadzona jest corocznie. Jej wyniki stanowią jedno z najważniejszych źródeł wiedzy o stanie rolnictwa i gospodarki żywnościowej i tendencjach rozwoju. Studiowane są przez organy władz państwa oraz przez centralne i regionalne instytucje. Są też corocznie publikowane i dzięki temu korzystają z nich ośrodki doradztwa rolniczego, szkolnictwo, przedsiębiorstwa handlowe i obsługi rolnictwa, banki i zawodowe organizacje rolników.

Upowszechnianie dorobku

Ekonomiści rolni z reguły nie prowadzili badań na zamówienie przedsiębiorstw, firm czy szczebli władzy państwowej w sektorze gospodarki rolno-żywnościowej. Tematyka badawcza powstawała z obserwacji rozwoju życia gospodarczego i kolejnych faz studiów nad określonym problemem. Do rozwoju gospodarki wnosili swój wkład głównie za pośrednictwem publikacji stanowiących materiał dydaktyczny do kształcenia kadry praktyków oraz za pomocą konferencji naukowo-upowszechniowych. Wykorzystanie zaś osiągnięć z tej dziedziny wiedzy przez praktykę zależało od temperamentu twórców, umiejętności uzasadnienia problemu, jego dojrzałości i aktualności w danym czasie. Głównym motorem wprowadzania postępu ekonomicznego do praktyki gospodarczej, przewartościowania pojęć i kryteriów ocen są absolwenci wyższych uczelni, którzy podejmują pracę na różnych stanowiskach i szczeblach kierowania gospodarką. Na formy i tryb przekształceń gospodarki centralnie sterowanej na gospodarkę rynkową duży wpływ mają młodzi ekonomiści, którzy z placówek naukowych przeszli do praktyki gospodarczej.

Contribution of agricultural economics to the development of agriculture and food sector

Summary

The article reviews the contribution of agricultural economics to agriculture and food sector development in two sections (areas): methodical and cognitive. The methodical dimension covers indices, norms and methods of economic calculations which enable managers to measure and analyse data and support the decision making process on a different level of management. In the cognitive section research problems are characterised as well as concepts focused on removing barriers, threats and weaknesses in the development of agriculture and food sector in Poland.